

Moğolistan'da Yeni Bulunan Eski Türkçe 'Dongoyın Şiree' Yazıtları Üzerine Notlar

Notes on Old Turkic 'Dongoin Shiree' Inscriptions Newly Discovered at Mongolia

Mehmet Ölmez¹

¹Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk, Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mehmet Ölmez,

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk, Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: olmez.mehmet@gmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 24.11.2017

Kabul tarihi/Date of acceptance: 02.12.2017

Atıf/Citation:

Ölmez, Mehmet. "Moğolistan'da Yeni Bulunan Eski Türkçe 'Dongoyın Şiree' Yazıtları Üzerine Notlar." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 2017, s. 161-178. 10.26561/iutded.369185

öz

Eski Türk yazısıyla Moğolistan ve Moğolistan sınırlarının dışında yazılmış yazıtlarla ilgili olarak her geçen yıl yeni keşifler ortaya konmaktadır. Özellikle son 25 yılda konuyla ilgili çalışmalar ve alan araştırmaları artmış, eskiden bulunmuş yazıtlar hakkında ayrıntılı yeni bilgiler öğrenirken yeni yazıtlardan da haberdar olmaya devam etmekteyiz. Bunlardan birisi de 2010 ve 2011 yıllarında varlığından haberdar olunan, 2015'te de ilk metin yayımı yapılan 'Dongoyın Şiree' yazıtlarıdır. Söz konusu yazıtta 1100'ün üzerinde kelime yer alsa da toplam söz varlığı 20'yi bulmaz. Bu 20 kelime içerisinde özellikle elenjime sözünün açıklanması zordur. Bu kısa yazıda söz konusu kelimenin açıklanmasına ilişkin önerimiz yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, II. Türk Hakanlığı, Eski Türk damgaları, Dongoyın Şiree Yazıtları

ABSTRACT

Every passing year, researchers make important discoveries on the inscriptions written in Old Turkic script both in and out of the borders of Mongolia. Especially in the past 25 years, with an increase in field works, we continue getting some new further information on the inscriptions already known and also hearing about the newly-introduced ones. The subject of this paper is one of the latter, "Dongoin Shiree" an inscription introduced in 2010-2011 and published in 2015. Although there are more than 1100 words written on this inscription, the total vocabulary of it consists of a maximum of 20 words. Among those 20 words, elenjime is one of the words which are hard to explain. In this short paper, we will suggest an explanation for the word in question.

Keywords: Old Turkic runic inscriptions, 2nd Tükic Qaghanate, Old Turkic Tamgas, Dongoin Shiree inscriptions

EXTENDED ABSTRACT

In their field work conducted in 2010, 2011 and 2013 on a site in the vicinity of Tüvşinşiree county, Sükhbaatar region, Mongolian archeologists have discovered some stone blocks with inscriptions and *tamgas* graven on them. Two of these, whose total number is 14, bear inscriptions in runic characters, and remaining 12, *tamgas*. Although many are relatively small in size, there is also specimens four meters tall. They contain in total 72 lines, 3857 characters, 1193 words and more than 86 *tamgas*. The number of the characters used is 22. Considering that in the inscriptions of Bilge Kagan and Köl Tekin there are 38 characters, we see that 16 characters, being not needed, have not been used here. As for the *tamgas*, the one which figures an ibex is the most frequent, followed by another in form of triangle. This last (triangular) *tamga*, with a long line on the bottom, occurs also on the Tunyukuk inscription. No ligature is used in these inscriptions. Although we can count 1193 words in them, all are not different lexemes. On the whole 19 different words occur in the texts. Three of them are used a great many times, but remaining 16 occur one or a few times. The most frequent is *evime* "O my house (tent, home)!". This word occurs 949 times, *begime* 117 times, *yèrime* 39 times. All texts are written in interjectional style like this. Without regard to the contexts in which they are used, here are the words found in these inscriptions:

av "hunt, game"

begime "o my lord!"

bèrdime "to the pers. I have given (it)" or "to the thing I have given"

elenime "o my calm one!" (?)

er "man, soldier"

evime "o my house (tent, home)!"

èlime "o my country (state)!"

ètmiş "(he) has done, made"

işig "(his) work"

teñrime "o my God!"

trtme (?)

ULGKA (?)

UŞGA (?)

üze "on, over, on top"

yağız "black, dark"

yèrime "o my place (earth, territory)"

yışka "to the forest"

YKA (?)

yok "inexistent, neant"

This site of inscriptions, with its many stones marked by *tamgas*, the appealing or supplicating style of the texts, could have been a sacred place for the Ancient Turks. Surer knowledge on this subject will come from more detailed studies of ethnologists and archeologists. In this brief note I would rather deal with the form **PηmA** that, in the works of Mönhtulga and Oosava published in 2015, has been read as **elanıma** and glosed as “hunt at state / countrywide”, and compare it with the verb **ele-** “to be attentive, or quiet, calm” which occurs very rarely in Old Uigur texts and today only in Kazakh (?), and its imperative form having also an interjectional sense. As a first idea, I think the comparison seems to suggest that this word (**PηmA**) can be analysed morphologically as **ele-** “be attentif or quiet” + η “2. pers. imperative”. The word nominalized and lexicalised thus (as ***elen**) could have taken later the suffixes +**m** “1. pers. possessive” and +**e** “interjection”. As a second and final analyze, I like to take the base as *elen* ‘liver’ → ‘dear, dearest’, *elenime* ‘o my dear’.

Tam dört yıl evvel 17 Temmuz 2013'te *Asahi Şimbun* (朝日新聞 *Asahi Shinbun*) isimli Japon gazetesinde çıkan bir habere göre Japon ve Moğol arkeologlarının ortak çalışması sonucu Moğolistan'ın güneydoğu bölgesinde Türk Hakanlığından kalma birkaç yazıt kumlara gömülü halde bulunmuştur. Yazıtları bulan ekip içerisinde iki Türkolog öne çıkmaktadır: Takashi Osawa ve R. Mönhtulga. Her ikisinin yaptıkları çalışmalarla ilgili olarak R. Mönhtulga ile yapılan söyleşiye bakılabilir (Kalan 2013).

Yazıtlarla ilgili ilk bilgiler 2010'a uzanır (Tümen 2010; M-O'ya 21'e göre). 2011'de bu bilgilere göre yapılan ilk araştırma ekibinden Ts. Bolorbat'ın verdiği bilgiye göre 14 Ağustos 2011'de Sühbaatar şehrinin Tüvşinşiree ilçesi Delgerhaan dağı civarında "Gurvan sayhan" yakınlarında "Ölziyt" adlı araştırma alanında tarihî ve kültürel içerikli eserleri incelemek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Yazıtlardan ilk defa bu çalışma esnasında haberdar olunmuştur. Bu ilk seferde toprağın üzerinde görülür durumda, yarı gömülü, kimisi kırık halde sekiz anıt tespit edilir. Bu anıtların ikisinde yazı, damga, birisinde sadece damga olduğunun onaylanması sebebiyle Kültür Bakanlığı'nın kültür mirası birimine müracaat edilmiş, yazıtı kopyalamak, resmini yapmak için izin alınmıştır. 2013 yılının yaz ayında da sahada incelemeler başlamıştır. Bulunan taşların sayısı 13-14 civarında olmakla birlikte üzerinde yazı bulunan taş sayısı çok azdır. Anıtların içinde en büyüğü 3.92 cm yüksekliktedir. Bu anıtlarda (kimisi yazıt) damgalar da yer alır. Yazıtlardan en uzun olanının baş tarafında Eski Türk kağanlığının simgesi olduğu düşünülen dağ keçisi damgası, bunun aşağısında ise sadece 3 satırlık yazı yer alır.

2013 yılı verilerine göre her iki yazıtta toplam 20 satır, 2832 harf, 646 sözcük, 30 küsur damga bulunduğu açığa çıkarılmıştır. 2013 yılına ait bu kısa bilgilerden sonra yapılan ayrıntılı çalışmalar sonucu T. Osawa ve R. Mönhtulga yazıt metnini çözümlemişler, transliterasyon ve transkripsiyonu, sonra da Moğolca çevirisini yapmışlardır (→ Mönhtulga & Oosava 2015).¹ Ancak sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla bu sayı artmıştır, buna göre toplam üç yazıtta yer alan güncel veriler şu şekildedir: 72 satır, 3857 harf, 1193 kelime ve 86'nın üzerinde damga.

Birinci taşta beş damga yer alır. İkinci taşta 17'ye yakın damga yer alır. Üçüncü taşta ise bu sayı 24'tür. Bu damgalar çoğunlukla ya bir dağ keçisi ya da bir üçgen şeklindedir. Yazıt alanı, taşların ölçüsü, sayısı, özellikleri, damgalar konusunda bk. Mönhtulga – Oosava 2015; Tsogtbaatar vd. 2017.

Bütünü tekrarlarla dolu olan yazıtta tekrar olmayan bir veya birkaç defa görülen kelimeler ile beş ve üzeri sıklıkta geçen kelimelere aşağıdaki metinde yer verilmiştir. *Bütün metin boyunca evime begime yerime* ifadesi, değişik tekrarlar ile devam eder (sırasıyla 949, 177 ve 39 defa).

1 Runik harfli Eski Türkçe metni de bu yayının aracılığıyla benimle paylaşan her iki araştırmacıya çalışmalarını dolayısıyla müteşekkirim.

Birinci taş hep benzer sözlerin tekrarı iken ikinci taşın ilk üç satırı farklı kelimeler içerir. Hatta batı yüzünün ilk satırının ilk dört sözü (*üze : teñrime : yağız : yèrime*) sözvarlığı açısından *Kül Tègin* yazıtının doğu yüzü 1. satırı ile benzerdir: *üze kök teñri asra yagız yèr (...)*; ayrıca krş. Ongi yazıtı güney yüzü 4. satır: *üze teñri (...)*

Yine burada geçen *işig bèrdime* ifadesi Ongi, Tunyukuk, Kül Tègin, Bilge Kağan, Taryat ve Moyunçor yazıtlarında geçen benzer *işig küçüg / küçin bèr-* ifadesiyle karşılaştırılabilir. Bu da runik harfli Türk ve Uygur yazıtlarındaki benzer üslup özelliğini gösterir.

Yazıtın tümünde neredeyse ilk sırada *evime sözünün tekrarı görürüz* (949 defa). Yazıtın geri kalanı bu tekrarlarla devam eder. *İkinci sırada begime üçüncü sırada ise yèrime* gelir. Diğer kelimeler bir veya bir kaç kez görülür:

av: 1 defa

begime: 177 defa

bèrdime: 1 defa: *işig bèrdime*

elenjime: 1 defa

er: 1 defa

evime: 949 defa

èlime: 1 defa

ètmiş: 1 defa: *yok ètmiş*

işig: 1 defa: *işig bèrdime*

teñrime: 1 defa

trtme : 1 defa

ULGKA: 1 defa

UŞGA: 2 defa

üze: 1 defa

yağız: 1 defa

yèrime: 39 defa

yışka: 1 defa

YKA: 5 defa

yok: 1 defa: *yok ètmiş*

İkinci taş ve özellikle batı yüzü 2a'da yer alan *UŞGA : YKA : av : yışka : yok : ètmiş : yèrime : YKA : er : trtme* ifadesine fırsat bulduğum takdirde bir başka çalışmada değinmek üzere ben burada birinci taşta geçen amhL (I. Batı 5a) *üzerinde durmak istiyorum*. Mönhtulga / Oosava bu kısmı *el anjim a* okurlar. Buradaki *el'i* devlet olarak düşünürler (2015, s. 47). *an* içine, bugüne kadarki yazıtlarda görülmeyen bir söz olduğunu kaydederek 'av' anlamında kullanılmış olabileceğini, bu ifadenin bütün bir halkın katılımıyla gerçekleşen bir 'av' olabileceğini düşünürler (M-O, 2015, s. 47).

Her şeyden evvel Eski Türkçe döneminde *añ* sözü yoktur. Bu söz Moğol dönemi sonrası (13. yy. Sonrası) Türk dillerinde yaygınlaşmış olmalıdır. Yazıtlarda (Küli Çor 9) o dönem *av* ve *avla-* fiili bir defa görülür (Ölmez 2015). Uygur döneminde kelimeye daha sık rastlanır (bk. Clauson s. 3; Röhrborn 2017: 47-48).

Buradaki imla ilk harf, *Y* /*l*²/ harfi kelimenin bütününü ön ünlülerle (front vowels) okumamıza imkan sağlamaktadır, çünkü *l*²'den sonraki her üç harf de ünlüler açısından yansız (nötr) harflerdir. O halde bu kısmı *elenjime* (= *älänjima*) okumayı ve "ey sakinim (?)" diye çevirmeyi düşünebiliriz. Bu konuda Eski Uygurcada çok seyrek görülen *ele-* 'sakin olmak' fiili ile bunun çekimli şekillerini *Uigurisches Wörterbuch*'un yeni baskısına göre dikkatinize sunmak istiyorum:⁵

älä „ruhig, gemach! // sakin, rahat!“: *älä yäk bärü tınla „sakin ol ey şeytan, dinle! // ganz ruhig, Dämon, hör zu!“* BT XXXVII 01250; *älä tegükä tągürmädin „sakince, düşünmeksizin // ohne auch nur daran zu denken, langsam [zu arbeiten]“* (übers. so?) Ernte I 28. (Röhrborn 2017, UW NB II.1: 178)

älänjlär farazî **älä-* fiilinin emir şekli. **„ruhig, gemach! // sakin, rahat!“:** *älänjlär ädgülärim „sakin olun ey canlarım // ruhig, meine Lieben!“* (u. ä.) Suv 5:14; BT XVIII S 083. **2) „passt auf!, hört zu! (?) // dikkat edin!, dinleyin! (?)“:** *älänjlär yertinčü küzätädäcilär-a „dikkat dünyanın koruyucuları // hört zu, o Welthüter!“* (u. ä.) Suv 417:12, 426:5. (Röhrborn 2017, UW NB II.1: 178-179)

SONUÇ

Bu duruma göre Dongoyın **Şiree** yazıtlarında geçen *elenjime* şeklini aşağıdaki gibi çözümleme ihtimalimiz olurdu:

**ele-*: "sakin olmak; dikkatli olmak, dikkat etmek"

-*ñ*: **çokluk 2. kişi emir eki**

+*(i)m*: teklik 1. kişi iyelik eki (?)

+*e*: seslenme, nida unsuru

Klaus Röhrborn'un Uygurcadan verdiği örneklere ve bugün Kazakçada kullanılan şekle bakarak Dongoyın **Şiree** yazıtlarında geçen *ᠰᠢᠷᠡᠢᠨᠢᠮᠡ ᠰᠡᠵᠢᠨᠢᠮᠡ ᠰᠡᠵᠢᠨᠢᠮᠡ* **sözünü *elenjime* şeklinde** okuyabilir ve *ele-ñ+i+me* olarak çözümlenebilirdik. Buna göre, pek normal olmasa da, "kelimenin fiil kökü çok evvelden unutulmuş ve 2. kişi emir ekiyle 'isimleşmiş', sonra da isimleşen **elenj* sözünün üzerine 1. kişi iyelik eki ile nida, seslenme bildiren +*e* eklenmiştir." diyebilirdik.

Ancak *Uigurisches Wörterbuch*'un ilk baskısında daha farklı bilgiler yer alır: **älän** <

5 Clauson 126b, Zieme OLZ 90: 201; ayrıca bk. AYS VI *älä-* 'sakin olmak' (Ayazlı 2012: 305b) ve Kazakça *ele-* (1) 'dikkate almak, önem vermek; iltifat etmek, saygı göstermek, değer vermek' (Kenan Koç, 2003: 138).

Buryatça **älääg** 'ciğer, karaciğer', aynı zamanda akrabalar için bir sevgi, okşama sözü olarak da kullanılır.⁶ (...) Akrabalar ve yakın olunan insanlar için bir sevgi sözü olarak kullanılır: **älänlär** dört m(a)harañlara 'ay sevgili Göğün Hükümdarları' Suv 426.5, 5.14. 417.12.⁷

Yine söz konusu maddede K. Röhrborn'un yer verdiği kaynakta, Kazakçada bağır (→ bawır) sözünün hem 'ciğer' hem de 'can (canım); yakın (yakınım), akraba (akrabam)' kullanımına dikkat çekilir.⁸

Yukarıdaki bilgileri dikkate alırsak, ilk çözümleme önerimdeki zorlama etimolojiyi bir an için bir kenara bırakabilir ve kelimenin bütünü *elen* 'ciğer (?)' → can, dost, yakın' alır ve *elenime* şeklini 'ey canlarım, ey dostlarım, ey yakınlarım' olarak çevirebiliriz.⁹

Ekler (Yazıtlar ve yazıt bölgesinden resimler)

Moğolistan haritası ve yazıtın bulunduğu Sühbaatar aimag (Tsoybaatar s. 12)

6 Tarihi ve çağdaş Moğol dillerindeki verileri şu şekilde sıralayabiliriz: Mongolic **heligen* 'liver; breast, belly; blood relative': cf. MMo: Precl.Mo. *eligen*; Secret History *helige(n)* ~ *elige*; Zhiyuan *heligen*; Hua yi yu *heligen*; Yiyu *helige*; Leiden *helegen* ~ *heilege*; Ibn-Muh. *heligen*; Muç. *eligen*; Rasulid *helige*; Literary Mongolian *elige*; Modern non-archaic: Buryat *el'ge(n)*; Khalkha *eleg*; Oyrat dial. *elkën* ~ *elkin* ~ *elik*; Kalmuck *elgn*; Modern archaic: KhamniganO *ilige(n)* ~ *elige(n)* ~ *iligü(n)*; KhamniganDS *eligé*; Dagur *xələy*; Eeast Yugur *heleyen*; MonguorH *xalg3*; MonguorM *xarge*; Baoan *helge*; Santa -; Moghol *ilkın* 'heart'. [Burada yer alan dil kısaltmaları ve kaynaklar konuyla ilgilenenlerce malumdur; yukarıdaki veriyi benim için hazırlayıp gönderen Bayarma Khabtagaeva hanımefendiye (Szeged) müteşekkirim].

7 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, Lieferung 5, 1994: 363 a-b.

8 S. Kenesbaew – Sch. Sarybaew, "Kasachisch-mongolische lexikalische Vergleiche in der Verwandtschaftsterminologie und in den Namen der Körperteile", s. 85.

9 Yukarıdaki kısa çalışmayı hazırladıktan sonra konuyla ilgili kendisine danıştığım, çözümlememi görüştüğüm hocam Prof. Dr. K. Röhrborn'a fikirleri ve önerileri için müteşekkirim.

Kazı yapılmadan evvel yazıt alanının görünümü (2013 yılı, Tsogbaatar s. 13)

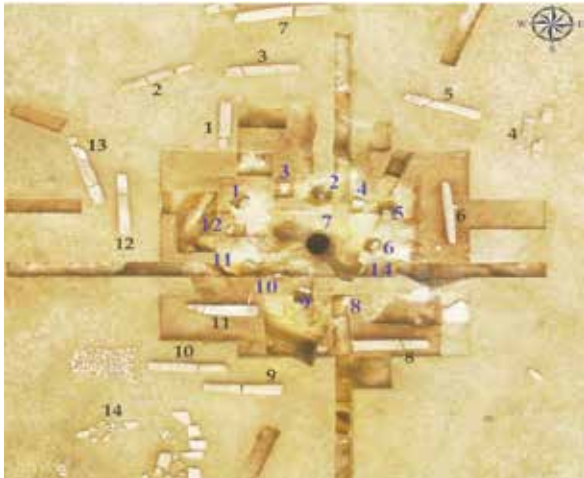

Asahi Şimbun (朝日新聞) ile Moğolistan Haber sitesindeki yazılardan (2013)

Kazı alanında yazıtların görünümü (Tsogbaatar, s. 134)

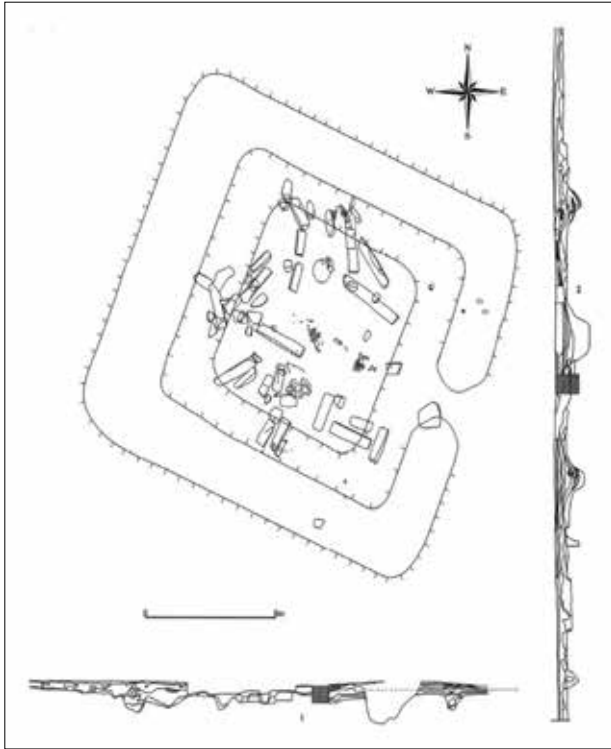
Kazı anından görüntüler (Tsogbaatar, s. 40)

Yazıtların insan gövdesi kullanılarak ölçümü (Tsogbaatar, s. 142)

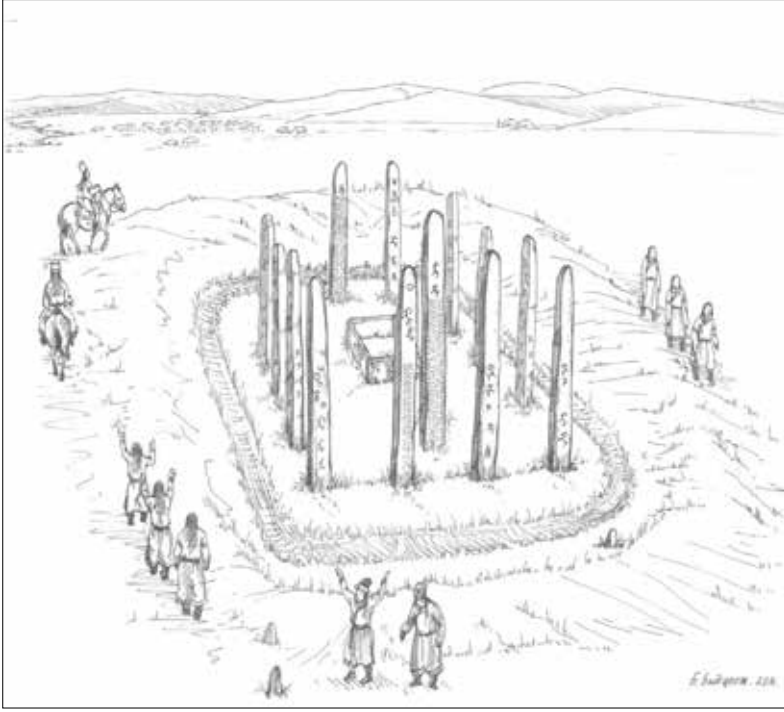

Kazı alanının havadan görünümü (Tsogbaatar, s. 39)

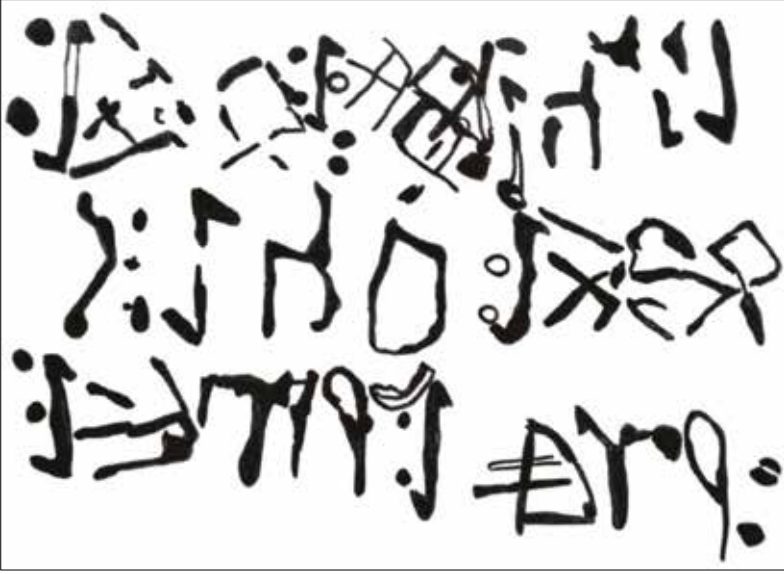

Çiçek motifleri (Tsogbaatar, s. 40)

Yazıt alanının planı (Tsogbaatar, s. 36)

Yazıt alanının ilk halini tasvir eden bir çizim (çizen: B. Battsoj; Tsogbaatar, s. 41)

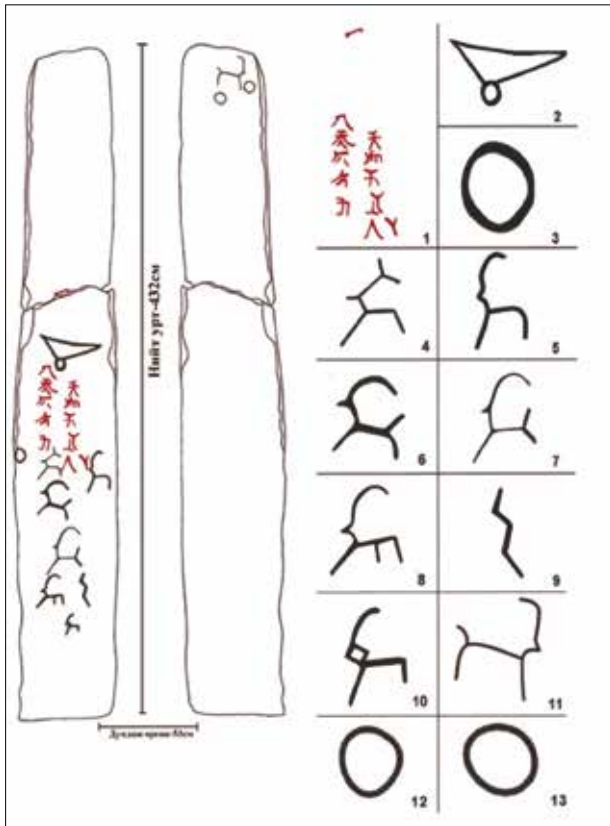
Yazıların ve tamgaların yakından görünüşü (Tsogbaatar, s. 138)
Asahi Şimbun (朝日新聞) ile Moğolistan haber sitesindeki yazılardan (2013)

Tamgaların yakından görünüşü (Tsogbaatar, s. 138)

Estampajı alınmış tamgalar; soldaki damga Tunyukuk'taki damgayı, sağdaki yılan eğrisi ise Çöyr yazıtındaki damgayı andırır (Tsogbaatar, s. 137)

426s. Viell. ist auch „LYNK (ManErz[m] 2732), das oben S. 94a als *alɣ* mit der Bedeutung „schwach, Schwacher“ angeführt ist, eine Var. unseres Wortes und als *āliɣ* zu interpretieren? Während Hyperplene-Schreibung im Anlaut nicht ungewöhnlich ist, bleibt die Vokalisierung der zweiten Silbe aber problematisch. Viell. gehört dazu auch *ālinčük* usw. „Urgroßvater, Urahn“ im sino-ug. Vokabular usw. (LigetiVoc 133; TMEN Nr. 29)?

Nom.: Kosewort für Verwandte und nahe-stehende Personen: *ä.+lär tört m(a)harančlara* „o ihr Lieben, ihr Himmelskönige!“ (u.ä.) Suv 426s, 514, 41712.

KAYNAKÇA

Asahi Şimbun 朝日新聞 *Asahi Shinbun*, 17 Temmuz 2013, Kunihiko IMAI'n haber yazısı.

AYAZLI, Özlem, 2012: *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, TDK, Ankara.

BOLORBAT, Ts. (Ц.Болорбат) 2013; "Delgerhaan'da bulunan yeni yazıtlarla ilgili, Moğolistan Bilim Araştırma Akademisi Arkeoloji Bölümü Araştırmacısı Dr. Ts. BOLORBAATAR ile Söyleşi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 742, Ekim 2013, Ankara, s. 87-90 (Çeviri: Hayat Aras Toktaş).

BOLORBAT, Ts. 2011: Ц.Болорбат, "Шуламс"-ыг дарсан чулуу эртний Түрэгийн онгон байсан), <http://www.mongolnews.mn/w/43975> (О.Бат-Ундрах / O. Bat-Undrah) Bu sayfa artık ulaşılmaz durumdadır; Türkçesi: → Bolorbat 2013

CLAUSON, Sir Gerard, 1972: *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford .

ERDAL, Marcel 1991: *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*, 1-2. Wiesbaden

ERDAL, Marcel, 2004: *A Grammar of Old Turkic*, Leiden

KALAN, Ekrem, 2013: "Moğolistan'da Yeni Bulunan Dongoin Şireen Anıtları Üzerine Mönhtulga Rinchinhorol ile Söyleşi", *Türkbilig*, 26: 165-171.

KENESBAEW, S. – Sch. SARYBAEW, 1975: "Kasachisch-mongolische lexikalische Vergleiche in der Verwandtschaftsterminologie und in den Namen der Körperteile", *Researches in Altaic Languages*, ed. Louis Ligeti, Budapest: 83-90.

KOÇ, Kenan, (ed.) 2003: Қазақша - Түрікше Сөздік / *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, Akçağ, Ankara.

- MÖNHTULGA, R., Ts. BOLORBAT, A. ENHTÖR, Ts. BUYANHIŞIG, 2014: *Dongoyın şireen dursgalıg maltan sudalsan n'*, Ulaanbaatar.
- MÖNHTULGA, R. & T. OOSAVA, 2015: "Dongoyın şireen dursgalın gerelt höşөөний бичээсийг анхны удаа уншсан н", *Ertний Түрегийн түүх, союл. Олон улсын ердөм шинжилгөөний хуралын эмхэтгөл*, Ulaanbaatar, 21-55. [Р.Мөнхтулга, Т.Оосава, "Донгойн Ширээн дурсгалын гэрэлт хөшөөний бичээсийг анхны удаа уншсан нь"]
- MÖNHTULGA, Rinçinhorol, 2016: "Dongoyın Şiree Kültür Kompleksi / Dongoin Shiree Complex", *Moğolistan'daki Türk Ayak İzleri / Turkic Footprints in Mongolia*, Ulaanbaatar, 186-191.
- ÖLMEZ, Mehmet, 2010: "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir yayımı nasıl Olmalıdır?", *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, 18-20 Kasım 2009 Afyonkarahisar*, 2010, 211-219.
- ÖLMEZ, Mehmet, 2015: *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, BilgeSu yay., Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet, 2017: *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- RÖHRBORN, Klaus, 1994: *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 5: *ayatıl- – ämgäklig*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- RÖHRBORN, Klaus, 2017: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Neubearbeitung II: Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 2: *aş – äžük*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- TEKİN, Talat, 2016: *Orhon Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara.
- TSOGBAATAR, B., N. ERDENE-OCHIR, T. OSAWA, G. L. LKHUNDEV, Sh. SAITO, B. BATDALAI, E. AMARBOLD, G. ANGARAGDULGUUN, 2017: *Arcaelological Study at the Memorial Site of "Dongoin Shiree"*, Ulaanbaatar.
- ZIEME, Peter, 1995: "Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 5.", *Orientalistische Literaturzeitung*, 90, 199-201.